

Változás és változatosság a 17. századi misszilisek múltidő-használatában Máriássy András, Lobkowitz Poppel Éva és Bethlen Miklós levelei alapján

Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának Magyar nyelvészet programjában és Nyelvtörténet alprogramjában részt vevő hallgatóként az utóbbi évtizedekben kibontakozó középnyelvtudomány-kutatásokhoz kapcsolódva a magyar nyelv múltidő-fajtáinak funkcióit és ezek változását vizsgálom középmagyar kori, beszélt nyelvhez közel álló műfajokban.

Az elmúlt évtizedek elemzései új eredményeket hoztak a korabeli beszélt nyelv állapotát illetően (Pusztai Ferenc, B. Gergely Piroska) és a múltidő-használat vonatkozásában is (Kálmán Béla, Németh Renáta), mindeddig azonban nem született olyan tudományos igényű, összefoglaló munka, amely a múlt idők középmagyar kori jelenségeinek részletesebb elemzésére és a változási folyamatok mibenlétének feltárására vállalkozott volna. Tervezett előadásom témájával ezért a múlt idők változatosságának és funkcióik adott kontextus alapján tetten érhető változásának mélyebb megismeréséhez szeretnék hozzájárulni a középmagyar kor középső szakaszából származó, 17. századi misszilisek, Máriássy András (1600–1607), Lobkowitz Poppel Éva (1622–1641) és Bethlen Miklós (1658–1698) levelezése alapján.

E. Abaffy Erzsébet máig legteljesebb feldolgozása nyomán tudjuk, hogy az ómagyar korban a múlt idők mindegyikéhez többé-kevésbé jól leírható szerepkörök kötődtek, később azonban ez nem érvényesült következetesen. A 16. századdal kezdődő időszak átmenetisége és újdonsága éppen abban áll, hogy a középmagyar korban egyre inkább felbomlóban vannak azok a szabályszerűségek, amelyek az igeidők ómagyar korra kikövetkeztethető szerepköreit jellemzik: fokozatosan átalakul a négyféle múlt időt (a *-t* jeles befejezett múltat, az *-á/-é* jeles elbeszélő múltat, a *Ø+vala/volt* típusú folyamatos múltat, illetve a *-t+vala/volt* alakú régmúltat) számon tartó igeidőrendszer. Ugyanakkor a középmagyar kortól kezdődően egyre több, a szóbeliséggel is kapcsolatban lévő szöveg áll rendelkezésre (elsősorban magánlevelek és tanúvallomások), melyek elemzése lehetővé teszi a beszélt nyelvi jelenségek tanulmányozását.

A 17. századi misszilisek alapján azt vizsgálom, mennyiben érvényesülnek a középmagyar korban a múlt idők ómagyar korra jellemző funkciói, és milyen változások, új tendenciák figyelhetők meg a 17. századi szövegekben; mi jellemzi a befejezett, az elbeszélő, a folyamatos és a régmúlt előfordulási arányát, szerepköreit; milyen jellegzetes funkciókat töltenek be az egyes múlt idők, és milyen funkciókeveredések, -elhomályosulások figyelhetők

meg; hogyan alakulnak e változások a különböző szerzőktől származó levelekben; illetve a vizsgált forrásanyag mutat-e időbeli és területi megoszlást a múlt idők használatának változásában? Körüljáróm továbbá annak kérdését is, milyen lehetséges, többek között jelentéstani és pragmatikai tényezők alakíthatják az igen összetett változási folyamatokat (pl. az ige szemantikája, a cselekvőváltásnak vagy a levélen belüli elhelyezkedésnek megfelelő igeidő-használat stb.). Mindezzel az MTA Nyelvtudományi Intézetében zajló 81 189. számú OTKA-projektum résztvevőjeként annak munkálataihoz is kapcsolódni kívánok; e munkálatok célja az ó- és középmagyar kori magánéleti nyelvhasználat morfológiailag elemzett adatbázisának létrehozása.

Kutatásommal a középmagyar kori múltidő-használat eddig feltáratlan jelenségeire kívánok rávilágítani. A vizsgált misszilisek alapján a befejezett múltak dominanciája arra enged következtetni, hogy ez a múlt idő már a középmagyar kortól kezdve egyre inkább a múltbeli történések legáltalánosabban használt igeidejeként létezett, fokozatosan átvéve más múlt idők korábbi funkcióit. A befejezett múlt a levelekben különösen jellemző a konkrét időmegjelölés nélküli események elbeszélésekor. Az elbeszélő múlt a középmagyar korban nagy arányban csökken, ezzel párhuzamosan pedig már alig érvényesül történetmondásban betöltött ómagyar kori szerepe. A 17. századi misszilisekben azonban szembetűnő közelmúltat kifejező jellege, valamint a szándékot, óhajt és egyéb érzelmi megnyilvánulásokat kísérő használata és különösen a mondatot jelentő igéken (*monda, jelenté, üzené* stb.) tapasztalható domináns megjelenése, mely mindhárom forrásanyagra és a 17. század egészére jellemző. Az elbeszélő múlt egyes levelekben kimondottan a levélváltás körülményeit kifejező igéken fordul elő, sőt a múlt idők fajtáinak váltakozása egy-egy misszilisen belül a cselekvésváltásnak megfelelő elkülönülést is mutat. A régmúlt valamelyest őrizve még ómagyar kori szerepét, a középmagyar kori levelekben is gyakran használatos az előidejűség kifejezésére vagy időviszonyítás nélkül a régebbi eseményekre utaló funkcióban. Ugyanakkor a levelekben közelmúltbeli történést jelző időhatározó mellett is megjelenik. Folyamatos múltú igét szinte csak elvétve találunk a misszilisekben huzamosabb múltbeli vagy be nem teljesült események, de szokatlan módon akár jelenbeli történések jelölésére is.

Az egyes múltidő-típusokhoz kapcsolható funkciók elemzésében elsősorban E. Abaffy Erzsébet, Bánhidi Zoltán, Bárczi Géza, B. Gergely Piroska, É. Kiss Katalin, Kálmán Béla, Németh Renáta, Pusztai Ferenc, J. Soltész Katalin, valamint Sárosi Zsófia munkáira támaszkodtam.

Mohay Zsuzsanna